

**ЕЗИКОВО-ЛЕКСИКАЛНА СЪПОСТАВКА
НА ЗОГРАФСКАТА ЧЕРНОВА С РАННИТЕ ПРЕПИСИ
НА ПАИСИЕВАТА „ИСТОРИЯ“**

Христина Тончева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**LEXICAL COMPARISON OF THE ZOGRAPH DRAFT
TO THE EARLY COPIES OF PAISII'S HISTORY**

Hristina Toncheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article presents linguistic proof of the phonetic, morphological and lexical characteristics of three texts from Paisii Hilendarski's *Slavonic-Bulgarian History* which are closest to Paisii's original. The contrastive analysis describes a curious picture of mixing of Church-Slavonic rules of language with West-Bulgarian dialect features from Samokov region.

Key words: history of Bulgarian language, dialectal description, new suggestion about Paisii's birthplace

През последния половин век в науката неведнъж са изнасяни данни за многобройните преписи на едно от най-популярните и най-значими четива в българската книжнина – „История славянобългарска“, създадено от йеромонаха Паисий. Голяма част от тези преписи са публикувани, придружени от обстойни коментари и някои езиково-текстови анализи. Различни изследвачи описват тези текстове с разнообразни, невинаги достатъчно ясни в терминологично отношение названия: преписи, преправки, сглоби, компилации, редакции, варианти и други подобни (напр. Златарски 1899, Ангелов 1961, Ангелов 1966, Караджова 1997, Драгова 2004, Перчеклийски 2009, Димитрова 2011 и мн. др.). В най-ново време колективът към научния проект „Четвърт хилядолетие *История славянобългарска*“ се обедини около термина *царственик*, предложен от проф. Надежда Драгова, понеже проучваните произведения не са преправки на Паисиевата „История“,

а представляват нови истории със свое значение и функции, в съдържанието им е включена голяма част от текста на „История славянобългарска“ (подробно вж. у Перчеклийски 2011).

През последните години отново се водят разгорещени спорове около окончателното установяване на родното място на родоначалника на Българското възраждане – Банско, Разложко, с. Кралев дол, Пернишко, с. Доспей, Самоковско (Ненов 2011, Деянова 2012). За да бъде решен този въпрос, трябва да се вземат предвид не само краеведските, историческите и етнографските доводи на защитниците на различните тези, а да се направи и цялостен и задълбочен езиков анализ на писмените свидетелства, който да бъде прецизно и обективно съпоставен с диалектоложките особености на всички „претендиращи“ за високата чест селища.

Тази толкова драгоценна за българския народ „История“ е въведена в научно обръщение с факсимилното издаване на т. нар. „Зографска чернова“ (нататък ЗЧ), която не само се смята за изписана от ръката на самия Паисий, но и за подложката, от която той е сътворил знаменателното си съчинение. Тя се съхранява и днес в Светогорския манастир „Св. Георги“ – Зограф, и според приписката в началото на текста е датирана през 1762 г. (Топалов, Христова, Вутова 1998). Факсимилното издание съдържа 77 листа.

Прието е да се смята, че през 1771 г. Отец Паисий е посетил Самоков, където е направен вторият препис на „История славянобългарска“ (след този на свещеник Стойко Владиславов от Котел през 1765 г.). През тази година по самия оригинал на „Историята“ е създаден Самоковският препис (нататък СП) – дело на поп Алекси Велкович Попович от Самоков (Първо фототипно издание, 2004 г.). Изказано е предположение, че Паисий лично се е срещнал с йерей Алекси (Ангелов 1964: 173, Темелски 2000: 277). Днес този препис се съхранява в Библиотеката на Църковноисторическия и архивен институт (ЦИАИ) под инв. № 137. Той съдържа 125 пагинирани листа с още един допълнителен, на който е приписката на самия поп Алекси (т.е. 126 листа). Изписан е с правилен и доста четлив почерк, съдържанието му е описано, както и добавките в текста, съпоставян е със ЗЧ и Котленския (Софрониев) препис (вж. напр. Ангелов 1961: 7). Всъщност терминът „Котленски“, който толкова масово се употребява от различни изследователи, е неточен, защото е произведен от Котел, следователно би трябвало да бъде „Котелски“.

Според сведенията на самия поп Алекси той е преписал историята въ сла́вной зѣмли македонстей въ гра́де ѿ ѿтѣчствии моѣмъ нарица́емъ

самоковъ. Той посочва и своята възраст, на която е извършил преписа – 28 години.

Една година по-късно, през 1772 г., по СП е направен Рилският препис от монаха Никифор, известен като Никифоров препис (нататък РП). Рилският монах Никифор е един от най-ревностните и трудолюбиви книжовници, изключително грамотен, под неговото перо са излезли няколко големи ръкописни книги (напр. Требник от 1767 – 1768 г. – Райков, Кодов, Христова 1986: 80 – 81; Сборник с църковни поучения, молитви и песни от 1764 г. – Стоянов, Кодов 1964: 368 – 369 и др.). Бил е ученик на Йосиф Брадати, родом е от Търновско, но е работил в Рилския манастир. Именно там Никифор е преписвал „Историята“ по нареждане на игумена на манастира Герасим (Ангелов 1961: 16). Ръкописът първоначално е бил от 123 листа (121 + 2 листа за приписката), но днес се състои от 119 листа (117 + 2 листа за приписката), съхранява се в Библиотеката на БАН.

От приписката се разбира, че инок Никифор е следвал преписа на самоковеца Алекси: преписа сѣю исторію славе́ноболга́рскѣю, ѿ изво́дъ кѣр по́пъ а́лѣѣю самоко́вицѣ, по́пъ ве́лковичѣ. И в двете приписки категорично е определено родното място на поп Алекси – Самоков. В своите публикации върху преписите на Паисиевата „История“ обаче Мария Деянова убедено определя поп Алекси като „доспеец“, т.е. родом от с. Доспей, Самоковско (Деянова 2012: 94).

Върху трите източника досега са правени наблюдения предимно по отношение на съдържанието и отклоненията в текста, както и на добавките в него, като всички посочвани прилики и отлики имат съществено значение относно тяхната генеалогия. Конкретните езикови анализи са по-редки, някои от тях са доста повърхностни – споменават се спазването на църковнославянската фонетика, употребата само на малка носовка на етимологични и неетимологични места, неурегулирана употреба на двата ера, частична вокализация на големия ер в О. Подчертават се „влиянето на западнобългарските говорни области, проникването на живата народна реч, както и на заемки от сръбски език“ (напр. Ангелов 1961: 16 – 17), но липсват конкретни примери, които да илюстрират тези изводи. В най-ново време позадълбочени езикови анализи предлагат М. Димитрова, Л. Перчеклийски и др. (Димитрова 2011, Перчеклийски 2009, 2011).

В настоящата статия са изнесени езикови свидетелства за фонетичните, морфологичните и лексикалните особености на трите текста на „Историята“, най-пряко свързани с Паисиевия оригинал, които

очертават една доста пъстра картина на примесване на църковнославянската книжовна норма със западнобългарски езикови черти. Вниманието ми беше провокирано именно от различията в трите преписа, те са главно езикови. На лексикално равнище също се очертава едно доста интересно редактиране на ЗЧ, резултатите от което са видни в СП и РП. Б. Ст. Ангелов навремето е публикувал някои лексикални замени от ЗЧ в други преписи, но не всички, а само тези, които са му направили впечатление. Интересно е защо не е отбелязал лексикално-семантичните дублети в СП, които са многобройни. Тук е необходимо отново да припомним приписката на поп Алекси, който твърди, че не е нанасял никакви редакционни промени в извода на преподобния Паисий – ѿкоже ѡбрѣтохъ тако ѿ написѧ. Тези езиково-лексикални различия между трите преписа, толкова близки по време, наистина предизвикват редица въпроси, някои изследвачи предполагат дори, че Отец Паисий е разполагал с два преписа, единия бил дал на поп Стойко Владиславов, а другия – на поп Алекси (Димитрова 2012: 8). Разбира се, трябва да се отчита и специфичният характер на книжовната продукция, създадена именно през това столетие, когато според сполучливия израз на А. Минчева „се разхлабва връзката“ между оригинал (извод, антиграф) и апограф, между оригинал и превод, между превод и редакция, адаптация, т.е. това е време, когато започва да се чува по-ясно гласът на книжовника, който преписва, компилира, превежда или съчинява (Минчева 1982, Минчева 1984).

При съпоставителния анализ с оглед на диалектната основа, отразена в преписите, не открих типичните особености на Банския говор, които са отдавна известни в науката (вж. напр. Стойков 1993: 141 – 143). Редица публикации през последните години изнасят съвпадения между особеностите на ЗЧ и Самоковския говор (напр. Деянова 2012). В търсене на още диалектни характеристики, които биха ни помогнали да идентифицираме по-вярно говорната основа на ЗЧ, описаните по-долу езикови особености на трите преписа са съпоставяни с особеностите на Самоковския говор (по Вакарелска-Чобанска 2002).

I. Правописно-фонетични особености

I.1. Ятовата графема се употребява доста редовно на етимологичните си места в СП и НП, докато в ЗЧ колебанията са по-големи. Напр. имети ЗЧ 34а, някои ЗЧ 33б. Спазването на църковнославянската ортография в това е последователно проведено. Но и в СП и НП се

виждат народни употреби от западнобългарски модел: *некоа* 22, 49, *неколико* 132, 99. В Самоковския говор рефлексът на ятовата гласна е [e]. Такъв е рефлексът и в Банския говор, но и в повечето западни говори.

I.2. Пъстра е картината на еровите употреби и в трите преписа. На мястото на старобългарския голям ер в Самоковския говор има два рефлекса: [a] и [o], като вторият съвпада и със старата вокализация, узаконена от църковнославянския език:

възмогоухъ ЗЧ 5б – възмогòхъ СП 22;

съвъкъспіхъ ЗЧ 5б – совокъспіхъ СП 22.

I.2.1. Наследниците на старобългарския голям ер в коренна морфема:

дъщери ЗЧ 3б – дашери СП 18 – д'щери РП 47;

казни ЗЧ 14а, РП 44;

такмо ЗЧ 3а, 5а, 6а, 13а, 18а (но и токмо 21а) – токмо СП 25, РП 49;

тощание ЗЧ 28б – тщание СП 116, РП 92.

I.2.2. В префиксна позиция:

възлюбихъ ЗЧ 9а – възлюбихи СП 34, РП 55;

въсталъ ЗЧ 6а – восталъ СП 126;

съвъкъспіхъ ЗЧ 3б, съвъкъспіхъ ЗЧ 5б – совокъспихъ СП 17, 23, РП 46, 50;

съзвалъ ЗЧ 7а – созвалъ СП 27, РП 52;

саградилъ ЗЧ 5а – заградилъ (!) СП 27, РП 52;

сахранатъ ЗЧ 5а – сохранат СП 21.

I.2.3. В предлози:

ва ЗЧ 5а – въ СП 21 – 22;

къ ЗЧ 8а – ка СП 32.

I.2.4. В суфиксна позиция на етимологичното място на стб. Ъ:

напоследокъ ЗЧ 6а; СП 24, РП 50;

привитокъ ЗЧ 4а, СП 19, Рп 48.

I.2.5. В коренна позиция на мястото на епентетичен Ъ:

съмъ ЗЧ 30а – самъ СП 119, РП 93.

I.2.6. В суфиксна позиция на мястото на епентетичен Ъ:
погивѣлъ ЗЧ 6а – погиваль СП 24 (погѣвълъ от погѣвати);

мѣдръ ЗЧ 6б – мѣдарь СП 27, РП 52;

рекалъ ЗЧ 7а, СП 27, РП 52;

седамь ЗЧ 8а, СП 30 (седамь);

тежакъ ЗЧ 18б – тежокъ СП 64, РП 69.

I.2.7. В ЗЧ се срещат случаи на неетимологична замяна на А с Ъ, както и на поява на епентетичен (неетимологичен) Ъ:

въмъ ЗЧ 3а – вамъ СП 16;

въсилѣа ЗЧ 13а – василѣа РП 44;

сѣвои ЗЧ 6а – своа СП 25, РП 51;

изъвесно РП 49 – извесно СП 21.

I.2.8. Наследникът на малкия старобългарски ер в коренна позиция е [а]:

не прелѣщи се ЗЧ 4а, РП 48 – не прелѣщи се СП 20;

звѣздохътець ЗЧ 6б – звѣздохътець СП 27, РП 52;

ѡганъ ЗЧ 7а – ѡгинъ СП 27, РП 52;

чатитъ ЗЧ 28б, РП 91, читати СП 116.

I.3. На мястото на задната носова гласна има У. Такова е положението и в Самоковския говор, подкрепено от многовековната безюсова книжовна традиция, намерила свой кодифициран завършек в църковнославянската норма:

мѣдръ ЗЧ 6б – мѣдарь СП 27, РП 52.

I.4. Предната (нейотувана и йотувана) носовка има гласеж според църковнославянската фонетика:

ѡзикъ ЗЧ 4а, РП 47 – ѡзикъ СП 20.

I.5. Наследниците на старите сричкотворни Р и Л.

I.5.1. Наследниците на сричкотворното РЪ. В Самоковския говор има три произносителни варианта: *ръ*, *р* и *ър*. В преписите отчасти е спазена църковнославянската норма, но има доста примери, в които прозира народният изговор:

грци ЗЧ 3б, 4а – гречи СП 18, 19 – гречески РП 46;

гръчка ЗЧ 4а – греческа СП 19;
грдєливъ ЗЧ 4б;
држитъ ЗЧ 6б – держить СП 25;
испрво ЗЧ 3а, испръво ЗЧ 6а – исперва СП 16, 24, РП 50;
крстили ЗЧ 4 – кр'стили СП 19;
прво ЗЧ 4а – перво СП 19; пръвомъ ЗЧ 6б първомъ СП 25, первомъ РП 51;
прваа ЗЧ 6б – перваа СП 25, РП 51;
тpговци ЗЧ 4б.

1.5.2. Наследниците на сричкотворното ЛЪ. В Самоковския говор има четири произносителни варианта: *лъ*, *л*, *ъл* и *у*. В Банския говор в разволя на сричкотворното ЛЪ е настъпила асимилация на плавната съгласна, в резултат на което днес се чуват форми като *сънце*, *жът*, но в проучваните от мен преписи такива примери не са регистрирани:

болгари ЗЧ 4а, болгаре 4а – болгари СП 19;
болгарине ЗЧ 4а – болгарине СП 20;
болгарска ЗЧ 4а; болгаретки СП 18 (м.р.ед.ч.) – болгарскихъ РП 45;
но и възгарски ЗЧ 4а – болгарски СП 19;
болгарскіе ЗЧ 3б (м.р.мн.ч.) – болгарски СП 18;
влхвованіе ЗЧ 7а – влхвованиа СП 27, РП 52;
наплъніти ЗЧ 6а – наполнити СП 25;
стлъпъ ЗЧ 7а – столпъ СП 27, РП 52;
слнце ЗЧ 7а – солнце СП 28, РП 52.

В обширната монография на Д. Вакарелска-Чобанска са описани и други фонетични особености на Самоковския говор, които са присъщи и за диалектната основа на преписите. Ще спомена само някои от тях: липса на преглас на А в Е след меки и шушкави съгласни както пред твърда, така и пред мека сричка, липса на редукция на широките гласни, липса на лабиализация на гласната И след шушкави и лабиални съгласни, липса на делабиализация на гласната У след меки съгласни, липса на съгласната Х в началото на думата и в средисловие.

В Разложкия говор и по-специално в говора на гр. Банско меки-те веларни съгласни *к'*, *г'*, *х'* се прегласят в меки алвеолни съглас-

ни *ч', и', ш'*. Такива примери в ЗЧ не са регистрирани. Някои от останалите фонетични особености, които се подчертават като присъщи на Паисиевия диалект, като например липсата на съгласната Х в Банския говор, са типични и за много други български говори – както източни, така и западни.

II. Морфологични особености

II.1. Плурално окончание -Е при имената от м.р. И тази особеност, която се изтъква за присъща на Банския говор, всъщност се среща не само в Самоковския, но и в много други български диалекти: *враче, квпаче, ввчаре* ЗЧ 4б.

II.2. Миналите деятелни (елови) причастия окончават на -ЛИ в ЗЧ, в СП и в РП: *почели* ЗЧ 7а, *скръснали се* ЗЧ 7а, *исмели се* ЗЧ 7б – *зъркали са* СП 28, РП 53; *не раззмели* ЗЧ 7б – *не разбирали* СП 28, РП 53, *одолели* ЗЧ 9а – *надвили* СП 33. В това отношение не бива да се подценява ролята на силната предходна книжовна традиция, кодифицирана в църковнославянската.

II.3. Във формите на миналите деятелни (елови) причастия се наблюдава запазване на старобългарския суфиксален формант -ова- в ЗЧ и предпочитане на новия -сва- в другите два преписа:

гдѣствовали ЗЧ 21а, но и *господстввали* ЗЧ 5а *именовалъ се* ЗЧ 30б, *порадовал се* ЗЧ 6а – *зрадѣвал са* СП 24, РП 51, *црѣствовалъ* ЗЧ 9а, но и *цртѣввалъ* ЗЧ 18 б, СП 69, РП 64.

II.4. Лични местоимения за 3 л. ед. и мн. ч. *он, она, оно, они*, които редовно се срещат в преписите и които са наследени от старобългарските показателни местоимения *онъ, она, оно, они*. Те са различни от третоличните местоимения в Банския говор. Срв: *ѡно* ЗЧ 5а, *ѡни* ЗЧ 4а, СП 19, РП 47.

II.5. Притежателни местоименни форми *нихен, нихни*:

нихенъ ЗЧ 3а, 4б, *нихна* 3б, СП 104, РП 145, *нихни* ЗЧ 6б – *нїхни* СП 17, 25, РП 48, 51. Тези облици в Самоковския говор са съответно *ниен, нийна, нийно, нийни*.

II.6. Твърде интересна е диалектната употреба на обобщителното местоимение *све, свак* (от старобългарското *всь*) в ЗЧ, която не е отбе-

лязвана досега в публикациите. В другите два преписа обликът на тези местоименни форми е наследен от предходната книжовна традиция:

сва 3Ч 6а – вса СП 25;

свї 3Ч 3а, – вси СП 17; све 4а, 5б – вса СП 23;

сваки 3Ч 5б – всакы СП 23;

свакого 4а – всакого СП 20;

свего народа 3Ч 5б – всего СП 22;

свеїзвесно 3Ч 5а – вса извесно СП 21.

II.7. Глаголно окончание за 1 л., мн. ч., сегашно време -МЕ начиниме 3Ч 7а, соградиме 3Ч 27а, РП 52

II.8. Частица за образуване на бъдеще време КЕ. Наследниците на старите групи шт, жд, обаче са книжовни (или църковнославянски), срв. прелацати са 3Ч 7б, чвжъ 3Ч 4а, чвжди СП 19.

III. Църковнославянски особености

Наред с проявите на народната реч от западнобългарските говорни области в езика на преписите са запазени и множество старобългарски черти, петрифицирани от църковнославянската писмена норма.

III.1. Архаични плурални окончания при едносричните имена от м.р.: царове 3Ч 3а, 5а; СП 16, 21, кнезове 3Ч 14б, СП 46, РП 62; кралеве 3Ч 3б, 3Ч 14б, СП 18, СП 46, РП 62, грошеве 3Ч 7а, СП 27, РП 52.

III.2. Архаични форми на синтетичен компаратив: боле 3Ч 4а, СП 20, РП 47; више 3Ч 4а, СП 20, РП 47; лвчше 3Ч 4а. Нови форми по млади 'по-младият' 3Ч 57а – по младъ РП 133, СП 209.

III.3. Суперлатив: наї боле 3Ч 3б – наи болъ СП 19, РП 47, юнеишемъ 3Ч 15б, СП 65.

III.4. Архаични показателни местоимения: тои 'този' 3Ч 7а, 28б, СП 27, 31, РП 52, 54, 91; сєи 3Ч 17а, СП 56, РП 67.

III.5. Архаични повелителни форми за 2 л. ед. ч.: виждъ ЗЧ 3, СП 19, РП 47.

III.6. Архаични аористни форми за 1 л. мн. ч.: рекохомъ, писахомъ РП 125, СП 189.

III.7. Архаични аористни форми за 3 л. мн. ч.: ѝзнемогѡша, ѝсчезѡша, трѡдѡша се, познѡша СП 13,14, смириша сѡ, падоша, исчезоша РП 42, 44.

III.8. Архаични облици на минали страдателни причастия: чвени ЗЧ 36, СП 18, РП 47.

III.9. Архаични синтактични конструкции: Оумершъ же Кардамъ ЗЧ 19а, СП 64, РП 68.

III.10. Запазена инфинитивна форма предимно след модални и начинателни глаголи: не хотели погрести его ЗЧ 35а, РП 101, почели творити ЗЧ 7а, почелъ правити СП 27, РП 52.

IV. Лексикални особености

На лексикално равнище съпоставителният анализ на трите преписа ясно очертава една тенденция към лексикално-текстологично поправяне на ЗЧ, при което могат да се изброят 55 лексикални намеси в Паисиевия текст. Въпреки твърдението на поп Алекси относно Паисиевия текст, че „както го намерил, така и преписал“, освен текстологични разлики, които са описани от изследователите, всъщност той е поправял много пъти различни лексикални форми. В резултат на тези поправки са регистрирани съответни дублети, които привеждам подолу в нормализиран вид и в азбучна последователност. От своя страна монахът Никифор е следвал дословно поправения от поп Алекси текст и съответно е употребил и същите текстологични дублети.

ЛЕКСИКАЛНО-СЕМАНТИЧНИ ДУБЛЕТИ в ЗЧ, СП и РП
везъворною ЗЧ 17б – везъворно СП 61, РП 67

весъдати ЗЧ 8б – говорити СП 33, РП 55

богопротивити сѡ ЗЧ 7а – противити сѡ богъ СП 28, РП 53

брань ЗЧ 9б – воиска СП 36, РП 56

воинство ЗЧ 15а, 19б, 25а, 43а – воиска СП 65, 66, 97, 165, РП 70, 85, 113

вратити ЗЧ 33б – възвратити РП 99, СП 132

вратити сѧ ЗЧ 36а – походити РП 112, СП 161

възбранити ЗЧ 7а – забранити СП 28

възвращати сѧ ЗЧ 42а – възвратити сѧ РП 104, СП 144

възхитити ЗЧ 18б – szмети СП 62, РП 68

въсхотѣти – хотѣти РП 113, СП 166

въ тѧине ЗЧ 17б – тѧино СП 61, РП 67

данъ ЗЧ 3б – данокъ СП 18, РП 47

заробенъ ЗЧ 25а – робенъ РП 87, СП 97

здание ЗЧ 7а – градежъ СП 28

имамъ намерение да тражимъ ЗЧ 9а – сговарѧмъ сѧ СП 34 (*тражим* 'търся' – Вакарелска-Чобанска 2005: 355)

именовати сѧ ЗЧ 30б – нарешти сѧ РП 90, СП 120

имѣти бранъ ЗЧ 34а – чинити бранъ РП 99, СП 134

исмети сѧ ЗЧ 7б – збркати сѧ СП 28 'обърквам нещо в градеж'

къпити миръ ЗЧ 12а – искъпити миръ СП 44, РП 61

междъ собоѧ (распра) ЗЧ 43а – междъсобнаѧ РП 113, СП 164

монашьскъ чинъ ЗЧ 15б – иночьскъ чинъ РП 65

монашьство ЗЧ 15б – иночьство СП 45, РП 65

натрагъ ЗЧ 34а – наздъ РП 100, СП 136

начрътати ЗЧ 11а – написати СП 34, РП 55

овецати сѧ ЗЧ 9а – обрешти сѧ СП 41, РП 59

обращати сѧ ЗЧ 15б – обратити сѧ СП 46, РП 65

одоleti ЗЧ 9а, 10а, 12б – надвити СП 33, 37, 451 РП 58, 62 'побеждавам войска в битка'

одолевати ЗЧ 10б – надвити РП 59, надвивати СП 39

- отцепити сѧ ЗЧ 10б – отѧти сѧ СП 38, РП 58
- повѣгати ЗЧ 18б – вѣгати СП 63, РП 68
- повити ЗЧ 12а – извити СП 44, РП 61
- погѣвити ЗЧ 19а – повити СП 69, РП 64
- позѣвати ЗЧ 42б – възѣвати 'викам на помощ' РП 112, СП 163
- попърѧти ЗЧ 39б – погѧзити РП 107, СП 153
- по привидениемъ ЗЧ 17б – наѧве СП 61, РП 67
- поради ЗЧ 23а – ради СП 78, РП 77
- порадовати сѧ ЗЧ 6а – зѧрадовати сѧ СП 24, РП 51
- поразѣмѣти ЗЧ 18б – разѣмѣти СП 63, РП 68
- похищати ЗЧ 4б – гѧбати СП 20, РП 47
- прилично ЗЧ 5б – оѧгодно СП 23
- разѣмети ЗЧ 7б – разѣирати СП 28, РП 53
- разнети ЗЧ 11б – раздѣлити СП 43, РП 60 – 61
- ратъ ЗЧ 45а – воиска РП 116, СП 170
- стѧти крѧль ЗЧ 36а – настѧти РП 103, СП 143
- сѣдрѣжати ЗЧ 38а – дрѣжати 'владае много територии' РП 106,
СП 151
- сѣкрѣшати сѧ ЗЧ 7а – повивати сѧ СП 28, РП 52
- сѣтворити отмѣщение ЗЧ 12а – отмѣтити СП 44, РП 61
- сѣ хѣитростию ЗЧ 18б – хитро СП 63, РП 68
- творити ЗЧ 7а – правити СП 27, РП 52
- тракѣ ЗЧ 43б – оѧтракѣ СП 166, РП 113
- сѣразѣмѣти ЗЧ 18а – дѣчѣти СП 62, РП 68
- сѣтвѣрѣдити ЗЧ 17б – твѣрѣдити СП 61, РП 67
- хѣитро ЗЧ 32а – сѣ хѣитростию РП 96, СП 126
- цѣсарѣствованиѣ ЗЧ 18б – цѣсарѣство СП 64, РП 69

В резултат на анализа на ексцерпирания от трите преписа лексикално-синонимен материал може да се обобщи следното. Лексикалните дублети могат да бъдат описани в следните тематични групи.

IV.1. Разнокоренни синоними: *вещьдати* – *говорити*, *здание* – *градежъ*, *монашъскъ* – *иночъскъ*, *монашество* – *иночество*, *начрътати* – *написати*, *обещати се* – *обрешти се*, *одоleti* – *надвити*, *похищати* – *грабати*, *творити* – *правити*.

IV.2. Замяна на архаични облици с по-нови: *брань* – *воиска*, *натрагъ* – *назадъ*, *ратъ* – *воиска*, *попърати* – *погазити*.

IV.3. Разнообразие от префиксални употреби – в ЗЧ се наблюдават предпочитания на определени префикси (напр. *въз-*, *по-*, *с-*):

възбранити – *збранити*, *възхитити* – *смети*, *въсхотѣти* – *хотѣти*;

побегати – *бегати*, *повити* – *извити*, *позъвати* – *възъвати*;

сразъмѣти – *дочѣти*, *ствръдити* – *тврѣдити*.

IV.4. Различни суфиксални употреби: *данъ* – *данокъ*, *цѣсарьствовање* – *цѣсарьство*.

IV.5. Замяна на словосъчетания и синтагми в ЗЧ с монолекси в СП и РП:

въ тайне – *тайно*, *имамаъ намерение да тражим* – *сговарѣмаъ са*, *между собоуж (распра)* – *междъсобнага*, *сътворити отмъщение* – *отмъстити*, *съ хъитростию* – *хитро*.

В по-редки случаи се наблюдава и обратното явление, срв: *богопротивити са* – *противити са богъ*, *хъитро* – *съ хъитростию*. В други случаи на намеса в Паисиевия текст създателят на СП е подходил творчески – при наличие на едни и същи лексеми в ЗЧ поп Алекси е употребявал различни синоними в зависимост от контекстовите и семантичните нюанси, срв. *вратити* – *възвратити* и *вратити са* – *походити*. Остава открит въпросът защо текстът на ЗЧ е бил подложен на текстологично-лексикална редакция от поп Алекси, т.е., ако поп Алекси е доспеец, защо е преработил текста на друг, при това толкова именит доспеец

(ако приемем хипотезата на Деянова-Ненов за идентификация на село Доспей като родно място на Паисий).

Необходимо е изнесенният лексикален материал да бъде щателно сравнен с диалектното богатство на Самоковския говор, да бъдат филтрирани всички църковнославянски употреби и въз основа на езиковите особености да се стигне до единно становище: говорът на кое точно селище се намира в най-непосредствена близост до диалектната основа на „История славянобългарска“.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1961:** *Паисий Хилендарски – История славянобългарска. Никифоров препис от 1772 г.* Подготви за печат Б. Ст. Ангелов. София: БАН, 1961.
- Ангелов 1964:** Ангелов, Б. *Съвременници на Паисий*. Т. II. София: БАН, 1964.
- Ангелов 1966:** *Рилска преправка на „История славянобългарска“*. Увод и бележки от Б. Ст. Ангелов. Институт за литература. София: БАН, 1966 г.
- Вакарелска-Чобанска 2002:** Вакарелска-Чобанска, Д. *Самоковският говор*. Трудове по българска диалектология и история на българския език. София: БАН, 2002.
- Вакарелска-Чобанска 2005:** Вакарелска-Чобанска, Д. *Речник на Самоковския говор*. София: АИ „Марин Дринов“, 2005.
- Деянова 2011:** Деянова, М. „Новобългарското словообразуване в „История славянобългарска“. // *Сп. „Български език и литература“* (електронна версия), 2011, № 3.
- Деянова 2012:** Деянова, М. Съвпадения между характерните диалектизми в Зографската чернова на „История славянобългарска“ и говорните характеристики на село Доспей, Самоковско. // *Ел. сп. „Онгъл“*, год. IV, 2012, бр. 4, www.spisanie.ongal.net.
- Димитрова 2011:** Димитрова, М. Панталеймоновият препис на Паисиевата „История славянобългарска“ – между установените истини и бъдещите задачи. // *Истина, мистификация, лъжа в славянските езици, литератури и култури*. Сборник с доклади от Десетите национални славистични четения, посветен и на 90-годишнината от рождението на проф. Светомир Иванчев. 20 – 22 април 2010. София: Изд. на СУ „Св. Климент Охридски“, ФСФ, Лектура, 2011, 233 – 341.
- Драгова 2004:** Драгова, Н. *Паисий Хилендарски. История славянобългарска. Белова*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2004.
- Златарски 1899:** Златарски, В. Към въпроса за тъй наречените преправки на Паисиевата история. // *Периодическо списание*, София, 1899, № 59, 723 – 757.
- Караджова 1997:** Караджова, Д. Два нови преписа на Паисиевата „История славянобългарска“. // *Балканистичен форум*, 1997, кн. 3, 238 – 241.

- Минчева 1982:** Минчева, А. Езиковата ситуация в българските земи през XVIII век и Паисиевата „История славяноболгарская“. // *Старобългаристика*, 6, 1982, № 4, 37 – 43.
- Минчева 1984:** Минчева, А. За отношението *писмен текст – книжовна норма* в началния период от историята на новобългарския книжовен език. // *Wiener Slawistischer Almanach*, 13, 1984, 221 – 235.
- Ненов 2011:** Ненов, Ив. *Самоковският препис на „История славяноболгарска“*. Размисли и факти. София: ИК „Зов“, 2011.
- Перчеклийски 2009:** Перчеклийски, Л. Ахтаровият препис (преправка) на Паисиевата история от 1844 година. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Т. 47, кн. 1, СБ. Б., Пловдив, 2009, 96 – 121.
- Перчеклийски 2011:** Перчеклийски, Л. Мястото на Ахтаровата преправка от 1844 г. сред преписите, произлизащи от Рилския царственик от 1825 г. // Дадена за печат в *Годишник на Филологическия факултет*, Благоевград, 2011 г.
- Първо фототипно издание 2004:** *Паисий Хилендарски – История славяноболгарска. 1771 г. Самоковски препис*. Първо фототипно издание. София: Сдружение „Демократична мрежа“. Сдружение „България 681“, 2004.
- Райков, Кодов, Христова 1986:** Райков, Б., Хр. Кодов, Б. Христова *Славянски ръкописи в Рилския манастир*. София: Наука и изкуство, 1986.
- Темелски 2000:** Темелски, Хр. *Самоков през Възраждането*. София: Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“, 2000.
- Топалов, Христова, Вутова 1998:** *Паисий Хилендарски – История славяноболгарска. Зографска чернова 1762 г.* Факсимилно издание – 1998 г. Превод на новобългарски език от Петър Динеков. Съставители: Кирил Топалов, Боряна Христова, Нина Вутова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1998.